

## ПОД СЯНКАТА НА ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

Любка Славова,

Нов български университет

### Abstract

Catalonia is at a crossroad. Part of the society wants independence for the community. Many of the Catalanian intellectuals dream of an emancipated national literature. Their discontent derives from the fact that the Spanish literature, more prolific in its development and with a broader international recognition, assumes the most significant Catalanian authors and works. The independent development of the national Catalanian literature needs a serious definition, but so far the only defining criterion has seemed to be the language. It turns out, however, that it is not so easy to resolve the matter, and the local literary circles are torn apart by conflicts.

Една поговорка гласи, че под сянката на големите дървета дори трева не расте. Каталонската литература от векове се опитва да израсне под сянката на две големи литератури, които попиват лъчите на славата и влагата на вдъхновението ѝ. Испанската и френската

---

*Годишник на департамент „Романистика и Германистика“, т. 4 (2018), стр. 199-212*

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

литература са толкова мощни в исторически и съвременен аспект, че притиснатата между тях каталонска литература изглежда като дребна тревица на фона на вековни дървета. Може би затова при появата на нова книга от каталонски автор критиците често говорят за проява на една „млада литература“. Това определение обаче е съвсем неточно и леко пренебрежително.

Да намериш своето място под слънцето е огромно предизвикателство. То изисква ясно и целенасочено усилие за оцеляване, още повече когато става дума за литературното развитие на една страна и един народ. Каталония и народът ѝ сега повече от всякога са изправени пред предизвикателството да утвърдят своята идентичност и да постигнат международно признание, така необходимо при отстояване на националната им независимост. Затова днес те издигат своята култура и своята литература и ги превръщат в знаме на политическите си цели, без още да са намерили отговор на въпроса какво всъщност е каталонската литература.

На първо място, тя е исторически обособено понятие, крепящо се върху две нестабилни опори. Става дума за два критерия, които трудно могат да издържат на логична аргументация – 1) дали е литература, създадена в Каталония и 2) дали е литература, създадена на каталонски език. Първият критерий не присъства в полемиките по въпроса може би защото голяма част от каталонската литература, поради трагични исторически обстоятелства е създадена в изгнание, най-вече във Франция. За сметка на това обаче вторият въпрос е обект на ожесточени спорове. Той до такава степен е обсебил съзнанието на привържениците на национализма, че се е превърнал във въпрос номер едно за оформяне на идентичността на Каталония. Решението се търси в два основни плана – исторически и политически.

В исторически план каталонската литература има свои безспорни достижения. Досега са правени три опита за съставяне на история на литературата ѝ. Първият е от Джорди Рубио-и-Балагер, историк, филолог

Любка Славова

и библиофил, който между 1948 и 1984 г. публикува няколко фундаментални проучвания на различни моменти и аспекти от литературното развитие на областта. За съжаление, това си остава наистина опит, защото не представлява цялостен труд. Втората систематизация на каталонската литература е направена от Марти де Рикер, Антони Комас и Жоахим Молас в единадесет дебели тома, излезли последователно от 1964 до 1988 г. Впечатляващ труд! Ако се съди по обема му, става дума за една от най-богатите световни литератури. През 2013 г. започва издаването на осемтомно енциклопедично издание на История на каталонската литература, от което вече са излезли първите четири тома, а в най-скоро време е запланувано да излязат и останалите. Трудът е колективен, под ръководството на литературния критик Алекс Брок. Включва и периода от последните тридесет години. Както самият Брок отбелязва, този труд има политически характер, доколкото се опитва да представи родната му литература като единен процес, съпоставим с европейските тенденции, а в същото време да отчете спецификата ѝ.

На фона на дълбоките конфликти в каталонското общество не е възможно да пренебрегнем определението „политически“. По думите на професор Рамон Пла, литературен критик и професор по литература, „историята на каталонската литература се е променила и това е ясно за всички“ (Alós, 2013). Появили са се не само нови текстове, но и нови дефиниции и нови тълкувания. Необходимо е те да намерят своето място не само в многотомните истории, но и в учебните програми. Тоест да се прокара последователна политика по отношение на литературата и културата.

Една от новите насоки е да не се говори за зараждане, разцвет, упадък и възраждане на литературните ценности, а за литературен процес по време на Средновековието, Ренесанса и модерната епоха. Това на практика означава заличаване на разликата между първостепенни и не чак толкова важни имена и явления и лесното им прехвърляне от категория в категория по съображения понякога чужди на чисто художествените критерии.

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

Очевидно усилията на каталонските историци са насочени към запълване на продължителни празнини в националния литературен процес, който може да бъде визуализиран чрез крива линия с огромни спадове и възходи, което впрочем е характерно за всички национални литератури без изключение, независимо колко богати са и дали са водещи.

Всички източници са единодушни, че корените на каталонската литература са положени още през далечния XIII в., и то не от някой анонимен автор, както е обичайно за Средновековието, а от Рамон Люл (1232/35 – 1315). Личността на Люл е емблематична за Каталония благодарение на усилията му за утвърждаване на каталонския език (или диалект) редом с кастилския, арагонския, галисийския и други разклонения на романската езикова група, говорени по онова време на полуострова. Прекарал младостта си в двора и обкръжението на феодалния княз, вече прехвърлил тридесетте, след пророческо видение той решава да се отдаде на проповядване на християнството чрез словото и личния си пример. Превежда много религиозни книги от латински език, пише и собствени философски, исторически и теологични съчинения и се занимава с мисионерска дейност сред езическите народи (евреи и араби).

След смъртта на Люл дейността му не е прекратена. Мисията за утвърждаване на националната култура и националния език е подета от Кралската канцелария, където се пишели всички важни държавни документи, главно на латински, каталонски и арагонски. Чрез тази важна публична институция навлизат френското предренесансово влияние и идеите на хуманизма.

Историците отделят специално внимание на поетичния жанр, който през Късното средновековие в почти цяла югозападна Европа се намира под мощното въздействие на провансалската лирика, а провансалският диалект е монополизирал произведенията на поетите по цялото Средиземноморие. В Каталония тогава се появява ярката фигура на Аусиас Марк, родом от Валенсия, който отхвърля провансалския диалект

*Любка Славова*

и преминава към писане на лирична поезия на каталонски език, поставяйки началото на националната каталонска поезия.

Безспорно най-силният жанр на епохата е ренесансовият роман. Западноевропейската литература не познава такъв огромен по мащабите си културологичен феномен с дълбоки последици за цялата световна цивилизация. Рицарските приключения така завладяват въображението на всички прослойки, че за около век се превръщат в истински бич, каращ хората да зарежат ежедневната си работа и да се отдадат на четене. Неслучайно Инквизицията насочва срещу тях критиките и обвиненията си и организира аутодафе за всички повърхностни и празноглави според нея книги. Такова аутодафе е описано и в романа „Дон Кихот“, чийто първоначален замисъл е да осмее пагубните последици от прекомерното им четене. Но сред купищата книги на кладата на заклеямените рицарски романи Сервантес откроява една и недвусмислено признава качествата ѝ – „Тирант ло Бланк“ от Жоанот Мартгорел, довършена от Марти Жоан де Галба. Произведението е написано на тогавашния валенсиански диалект, разновидност на каталонския.

Упадъкът на рицарския роман съвпада хронологично и с упадък на каталонската литература. Причините за това са много дълбоки и сериозни. На първо място е буйният възход на кастилския диалект, институционализиран чрез епохалния труд на Елио Антонио де Небриха, който в края на XV в. публикува „Кастилска граматика“. Това съчинение, наред с цялостния подем на Кастилия като център на политическата и духовната хегемония на Испанската империя, са истинската причина за навлизането на каталонската култура в относителен застои. Испанското абсолютно господство в световен мащаб хвърля онази дебела сянка, която не позволява на каталонската култура и каталонския език да отстоят националната идентичност на областта. Затова е трудно да открием значими местни имена и творби на барока и неокласицизма. Липсва местен еквивалент на испанския роман

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

пикареска и на театъра от Златния век. Липсват и произведения на Просвещението.

Едва през XIX в. с бурното развитие на Романтизма се заражда нов интерес към националните и регионалните традиции и ценности и Каталония успява да си върне част от потъпканото национално самочувствие. Затова се счита, че истинският културен Ренесанс за Каталония настъпва именно тогава. Подтикван от зараждащите се националистически идеологии в началото на XX в., народът започва да гради опорите на идентичността си върху отрицанието на всичко испанско. Диктатурите на генералите Примо де Ривера и Франсиско Франко в Испания прогонват от страната много от най-добрите каталонски писатели. Париж се оказва онова гостоприемно убежище, в което те намират достатъчно лична и творческа свобода, за да създават произведенията си и достатъчно наситен културен климат, за да издигнат качеството им.

В годините след Гражданската война (1936-1939) настъпва „златен век“ за каталонската култура. Страниците на литературната ѝ история се запълват с десетки имена на автори като Кармен Лафорет, Ана Мария Матуте, Хуан Гойтисоло, Хуан Марсе, Едуардо Мендоса, Мануел Васкес Монталбан, Ким Монсо, Мерсе Родореда, Карлос Руис Сафон и много други. Всички тези писатели, гневни и провокативни, носталгични и философски, саркастични и злободневни, неспокойни или отчаяни, търсещи и понякога намиращи, са световно признати. Но тяхното световно признание сякаш идва много по-лесно от откриването на националната им значимост. Мястото на всеки един от тях и на още много недотам известни творци в историята на каталонската литература все още е предмет на всякакви спорове и съображения.

Очевидно един от най-важните критерии е писането на роден език. То има огромно значение за зараждането и развитието на всяка нация, но трябва да отбележим, че каталонската нация от векове съществува в условия на двуезичие. Повечето каталонци говорят, пишат и четат еднакво добре на каталонски и на испански език, а обществото им като цяло е едно

*Любка Славова*

от най-космополитните в света. Който някога е бил в Барселона, знае с какво изящество и непринуденост градът съчетава черти и елементи на невъобразимо разнообразни култури и епохи. Накратко обществото там е толерантно и включващо, но...

Колизии в полето на политиката през ХХ в. са заложили в основите на бъдещото развитие на местната култура непреодолими противоречия, които през ХХI в. са също така драматични, както и в зората на каталонската нация. Те са нещо като бомба с часовников механизъм, който не спира да цъка и да кара това включващо общество да проявява непримиримост към всичко испанско. Каталония се бори на всяка цена да скъса с Испания. Един от основните ѝ аргументи е съществуването на отделна каталонска нация, а главното доказателство за това е каталонският език. Полемиката около съществуването му отдавна е приключила в негова полза. Каталонският, със или без основания, днес е самостоятелен език със свои закони и собствен живот. Може ли обаче той да устои на строгите исторически критерии за обособяване на нация, достатъчен ли е? Не се ли претоварва с очаквания каталонската литература като главен депозитар на национални ценности?

На практика преекспонирането на езика произвежда обратен ефект. Предвид огромната му важност, той се превръща в ябълка на раздора. Цялата култура и в частност литературата са разделени на две части – каталоноезична и испаноезична, добра и лоша, важна и незначителна. Разединението обхваща всички нива на обществото и заразява всички участници в литературните процеси. Има единоподушие само по един въпрос – съществуват два паралелни свята, между които няма допирни точки. А би трябвало да има поне една – литературата.

На институционално ниво също би трябвало да съществува обективност, но постигането ѝ е трудно и мъчително. През 2007 г. Женералитат де Каталония, местното правителство, подготвя проект за създаване на база данни за очертаване на пълна картина на със-

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

тоянието на националната култура. В секция „Литература“ са включени 4000 имена, но само на писатели, пишещи на каталонски език. В толерантното включващо двуезично общество това се счита като явен знак за изключване на немалко значими писатели, пишещи на испански. Следват протести и от едната, и от другата страна, препирни, обвинения, доказателства. Десет години по-късно вече са включени имена като Кармен Лафорет, Ана Мария Матуте и Едуардо Мендоса. Значи ли това, че конфликтът е преодолян? Ни най-малко. Направен е някакъв компромис, защото в битката за културно утвърждаване национализмът се нуждае от световното признание на писатели, станали вече класици в съответните си жанрове.

В крайна сметка сянката на големите дървета може да бъде и полезна с нещо. Испанският език, от една страна, е заплаха за каталонския, но от друга, може да бъде и инструмент за излизане на светло на автори и книги, които, ако бяха написани на каталонски език, може би никога нямаше да придобият сегашната си популярност. Защото, ако не друго, то разпространението на испанския език не може да бъде оспорено.

Разбира се, под сянката на големите дървета проблемите не се дължат само на тях. По смисъла на същата метафора има и проблеми на глобалния климат. Законите на пазарната икономика и предизвиканият от масовата култура цивилизационен потоп изискват тиражи, читатели, печалби. На пазара на културата днес се оцелява трудно и който иска да оцелее, трябва да бъде гъвкав и да осъзнае реалностите. Испанският език днес повече от всякога продава. Тиражите създават имидж, а имиджът създава обществено мнение. То пък, от своя страна, осигурява симпатии и подкрепа. Каталонският национализъм отчаяно се нуждае от подкрепата на повече хора, на цялата световна общественост. Литературата може да бъде мощно идеологическо оръжие в процеса на национално утвърждаване. Но само националната литература и само добрата. В този смисъл не е достатъчно да се включат повече имена в антологията, а те трябва да са качествени. Това може би е много по-важно, отколкото на



*Любка Славова*

какъв език се пише. Критиката, журналистите и политиките в това отношение трябва да се вслушват повече в читателската публика, защото допускат немалко примери за неадекватно поведение.

Например в едно интервю с писателя Луис Оливан интервюиращата Силвия Коломе му задава четири пъти един и същи въпрос: „Вие пишете на каталонски и на испански език. Възможно ли е един писател да е двуезичен?“, „Защо има писатели, които предпочитат испанския език?“, „Кой от двата езика предпочитате вие?“, „Как се самоопределяте, като каталонски писател, като испански, или като двете?“ Очевидно журналистката иска да получи отговор, различен от този, който получава, а именно, че Луис Оливан се изразява достатъчно добре и на двата езика, че не може да предпочете единия или другия и че всеки творец трябва да има правото сам да решава<sup>1</sup>.

Независимо от императивите на патриотизма, в Каталония съществуват много фактори, обуславящи двуезичието. Цялото поколение, родено до 60-те години на XX в., е получило образованието си на испански език. Много хора са общували на каталонски единствено в неформална среда с най-близките си. В училище и на улицата те са говорили испански език, получили са цялото световно културно наследство на испански език и са свикнали да четат и пишат на испански. Ето защо, когато някои писатели се изразяват в полето на културата, се чувстват по-свободно в изказа си именно на този език. Трябва ли по тази причина да бъдат обвинени в родоотстъпничество? В света има много примери за писатели, преминали в творчеството си към език, различен от майчиния. Известна е максимата, че не писателят избира своя език, а езикът избира своя писател. Така се обясняват случаите на Владимир Набоков, преминал към писане от руски на английски език; или на Милан Кундера, преминал към писане от чешки на френски; или на Джоузеф Конрад, изоставил полския език и след колебание между френския и английския избрал английския, но останал забранен по тази причина дълги години в родината си. Не на последно място е и изтъкнатият ката-

<sup>1</sup> <http://www.lavanguardia.com/cultura/20070329/51318737017/muchos-novelistas-podrian-escribir-en-catalan-y-en-castellano-pero-no-lo-hacen.html>

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

лонски писател, философ, ерудит и художник Еужени д'Орс, обвързан в младостта си с каталонския модернизъм и културните движения от началото на XX в., но после напуснал Барселона и преминал към писане на испански език и към идеологията на франкизма. Има, разбира се, и обратни случаи на писатели, преминали от испански към каталонски език. При всички тях обаче истинският проблем не е езиков, нито културен, нито дори политически, дори изобщо може би няма проблем. За повечето писатели литературата не е въпрос само на пари или на патриотизъм. Много от тях пишат, за да изразят себе си, да споделят с някого мислите и чувствата си, да откраднат от някого няколко часа от съня му, но да му кажат, че не е сам, че има още някой, който мисли и чувства по същия начин.

Безспорно е, че в сянката на големите дървета каталонската литература има нужда от легитимност, за да съществува. В студията си „Каталонската литература на кръстопът“ Микел де Палол (Palol, 2005) прави интересно сравнение. За него каталонската литература е „патица с отрязана глава“, която още се движи и пърха с криле, но не е истински жива. За огромно негово съжаление, съвременната каталонска белетристика следва две основни тенденции – едната продължава формалните експерименти в стила на Джеймс и не е предназначена за широка публика. Другата следва постмодернистични уклони в стил Кафка, но всъщност произвежда бледи негови подражания. Срещат се и епигони на локален костюмбризм в стил Пруст, които са лесносмислаеми, но интересът към тях също има ограничен характер.

С други думи, ако има някакъв проблем, той е свързан с професионализма и таланта на писателите. Очевидно е, че в Каталония има литература, и то не лоша, но която не може да израсне. Пречат ѝ негативизмът, разединението, омразата. А през това време голямата и силна испанска литература дава примери за толерантност, за включване, а не за изключване. Не е случаен фактът, че испаноамериканската литература още не е скъсала пъпната си връв с испанската культу-

Любка Славова

ра, но това не ѝ пречи да има свои собствени традиции, тенденции и постижения.

Не е нужно човек да е специалист по политически или философски науки, за да се сети, че съществуват много нации, обособили своята идентичност въз основа на общи езици с други нации. Тоест тезата „един език – една нация“ е лесно оборима с многобройни примери. За да бъде един език градивен и продуктивен за дадена нация, той трябва да е съчетан с много други фактори, а литературата му трябва да е способна не само да следва тенденциите на епохата, но и да синтезира същността на нацията.

Често националните литератури са дефинирани именно чрез процесите на художествен синтез. Наточарени със символика, синтетичните образи, структури и идеи имат многократно по-голяма сила да изразят националната идентичност на народа. Ако дадена култура има проблем със своето самоутвърждаване, това означава, че литературата ѝ не се е справила успешно със задачата да създаде достатъчно витални идеи и културологеми.

На настоящия етап Каталония се опитва да превърне езика си в идеологема на ниво „обществено говорене“, но не и на културологично ниво. Писателите мислят едно, говорят друго, а пишат трето. Като илюстрация ще цитирам Мерсе Родореда, емблематична каталонска писателка, в интервю за списание „Куадернос пара ел диалого“:

Живяла съм дълги години във Франция, страна с богата култура, където рядко се говори за култура. В Каталуния не е така. Културата може и да не е много силна, но има толкова хора, призвани да я защитят, да я спасят и да я активизират. Аз съм крайна индивидуалистка и не приемам масовата култура. Допринасям за нашата каталонска култура, доколкото мога. Считаю, че устоите ѝ са жизнени. Устоите – това е езикът (Rodoreda, 1976: 61).

Задълбаването в разсъждения от този порядък ни връща в порочен кръг. Много съвременни писатели се афишират като каталонски, но когато бъдат преведени на друг език, се оказва, че „националното“ в творчест-

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

вото им е изчезнало или в най-добрия случай се усеща „туристически“ поглед върху каталонските ценности. Ако испанската литература се дефинира чрез „Дон Кихот“, френската – чрез романите на Виктор Юго и Балзак, английската – чрез Шекспир и Дикенс, руската – чрез Пушкин и Лев Толстой, българската – чрез Христо Ботев и Иван Вазов, кое е името, което дефинира каталонската литература? Рамон Люл? Жоанот Марторел? Мерсе Родореда? При цялото ми уважение...

Каталонската литература обаче не е обречена на смърт, подобно на „патица с отрязана глава“. Макар и в сянката на големите дървета, в Каталония има писатели, способни да синтезират националната същност на народа си, а именно да го дарят със съвременен национален епос, да покажат всички онези дребни неща, които са повод за национална гордост, да превърнат корените на съвремието му в национални културологеми и да направят всичко това с обич и разбиране, без интелектуално високомерие, без отрицание на масовата култура, без която сурогатите на елитарното изкуство остават неспособни да носят тежестта на националното определение.

И за да бъдем по-конкретни в оптимизма си на безпристрастни наблюдатели, трябва да признаем, че сега под сянката на големите дървета се откроява името на една особено талантлива писателка - Каре Сантос. Тя вече е забелязана от родната си каталонска критика, отличена е с множество награди, между които и „Надал“ за 2017 година. Романите ѝ „Заключените стай“ (2011), „Желание за шоколад“ (2014) (на български „Барселона гореща като шоколад“), „Синият диамант“ (2015), „Половин живот“ (2017) и др. са синтез на всичко най-ценно, създадено в Каталония. Натрупала професионален опит като журналист и автор на детски и юношески книги, днес тя пише саги за Каталония, епични романи за разнообразни човешки съдби на фона на драматични събития от историята на страната – чумни епидемии, войни и глад, индустриален подем и технологични нововъведения, зараждане-

*Любка Славова*

то на „каталонското чудо“ в производството на порцелан, текстил, шоколад, реконструкцията на Барселона по невиджан до началото на ХХ в. начин, влагането на несметни богатства в строителство и благоустройство, в изкуство, архитектура и култура. С таланта на класически разказвач Каре Сантос не натрапва историческите факти, а ги вплита в съдбата на героите си редом с любопитни намигвания към масовия читател, който не се интересува от броя на произведените в Каталония пиана в навечерието на Първата световна война, но с удоволствие похапва крем „Каталана“ във всяко крайче на света.

Никъде в романите на Каре Сантос не се долавя комплексът на ниската трева в сянката на големите дървета. Напротив, всичко испанско и всичко френско изглежда още по-голямо, когато е пречупено през призмата на националното. Испанските спектакли в Барселона са още по-впечатляващи, френският порцелан в Барселона е още по-изящен, английските багрила в Барселона са още по-ярки, американските филми в Барселона са още по-омагьосващи, мексиканските какаови зърна в Барселона се превръщат в най-ароматния и вкусен шоколад. Каталонските музиканти са свирили с Чайковски, а архитектите и художниците на модернизма нямат аналог в други страни. Позитивната визия на Каре Сантос не само допринася за изграждането на националната определеност на Каталония, но и доказва, че когато се роди здраво и силно дърво, никаква сянка не може да му попречи да израсне високо и да даде прекрасни плодове. Сагите на тази национална писателка са ценни не защото са написани на каталонски, а защото дори преведени на друг език, пак са пропити с любов към всичко каталонско. Макар и да описва безброй съдби и характери, тя никога не изоставя основната нишка на разказите си – да покаже уникалната прелест, силата на характера и творческия гений на народа си, не само оцелял в сянката на могъщите си съседи, но и просперирали въпреки всички трудности.

Каре Сантос разгръща мащабни повествования, обхващащи по няколко века чрез ретроспекции, като

ПОД СЯНКАТА НА  
ГОЛЕМИТЕ ДЪРВЕТА

по този начин изгражда липсващия национален епос на страната си. В този смисъл, без излишно да афишира идейни пристрастия, тя върши много по-патриотично дело от всички каталонски националисти и е доказателство, че каталонската литература не е „патица с отрязана глава“, а част от един цивилизационен модел, който се гради не на отрицание, а на признание и приемственост на всичко стойностно и градивно.

И когато отново си зададем въпроса какво всъщност се случва под сянката на големите дървета, трябва да признаем, че там става същото, което става навсякъде по света. Една литература се бори за оцеляването си, но ако нещо наистина я заплашва, то не е сянката на силните литератури, а са нейните собствени слабости. Ако критиците се разграничат от политиците, кой знае, може някой ден да осъзнаят, че са си губили времето в ненужни спорове, които талантивите творци имат много по-голям шанс да решат.

### БИБЛИОГРАФИЯ

Alós, E. (2013). *Revisar la literatura catalana*. Periódico de Catalunya (Castellano), publicada 15/05/2013.

Palol, Miquel de (2005). La Literatura catalana en la encrucijada. - *España contemporánea: Revista de literatura y cultura*, Tomo 18, N° 2, ISSN0214-1396, págs. 105-112.

Rodoreda, M. (1976). En (autora) Alcalde, C. La noia de las Camelias: entrevista con Mercè Rodoreda. - *Cuadernos para el Diálogo*, num. 157, (mayo 1-7).